

EDYTA CHLEBOWSKA

Z KRAKOWSKICH ZBIORÓW: DWA SZKICE OŁÓWKOWE NORWIDA

Większość znanych prac plastycznych Norwida znajduje się w zbiorach publicznych, w związku z czym Norwidowskie rysunki, akwarele, obrazy olejne, a nawet grafiki stanowią niezwykle rzadkość na rynku antykwarycznym. Nic zatem dziwnego, że dwa szkice Norwida, które w 2019 r. trafiły na sprzedaż do krakowskiego Salonu Dzieł Sztuki Connaissanceur, stanowiły (obok płótna Wojciecha Weissa *Ruda* oraz *Panoramy tatrzańskiej* Stanisława Kamockiego) wizytówkę listopadowej oferty ogłoszonej na stronie internetowej galerii¹. Zainteresowanie rysunkami, pochodzącymi ze zbiorów krakowskiego historyka sztuki Lecha Kalinowskiego (1920-2004) było – według relacji Macieja Jakubowskiego, właściciela Salonu – nadzwyczaj duże, a co za tym idzie, prace natychmiast znalazły swoich nabywców. Obydwa rysunki, oferowane na sprzedaż pod tytułami: *Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu* (13 x 14 cm., il. 1) oraz *Ostatnia wieczerza. Ujawnienie zdrajcy* (14,5 x 16 cm., il. 4) zostały wykonane ołówkiem na ciepłobiałym grubszym papierze jednakowego gatunku. Na wstępie wypada odnotować, że o ile pierwszy z wymienionych eksponatów jest wśród badaczy i miłośników Norwida doskonale znany, o tyle drugi nie był dotychczas odnotowywany w literaturze przedmiotu.

Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu został po raz pierwszy opublikowany przez Zenona Przesmyckiego w 1914 r. w tomie E edycji *Pism zebranych Norwida*². Od edytora pochodzi również – niebudzące wątpliwości – rozpoznanie ikonografii rysunku. Zaczerpnięty z apokryficznych opowieści temat cieszył się w sztuce, szczególnie w okresie renesansu i baroku, ogromną popularnością.

---

¹ <https://koneser.krakow.pl/pl/aktualnosci/135-nowe-objekty-w-listopadowej-ofercie> (dostęp: 4.12.2019).

² Faktyczna data publikacji była późniejsza od daty umieszczonej na stronie tytułowej wydawnictwa (1911). Reprodukacja została zamieszczona po stronie 64, a opis rysunku, opatrzonego tytułem: *Odpoczynek w ucieczce do Egiptu* – na s. 320.

Norwidowska realizacja wpisuje się w tradycyjną ikonografię, mimo że silnie podkreśla – zgodnie z chętnie przyjmowaną przez twórcę strategią – rodzajowy charakter sceny. Szkic przedstawia Maryję oraz świętego Józefa siedzących na kamieniu i pogrążonych we śnie po trudach podróży. Dzieciątko, które przysiadło na kolanie Matki, jako jedyne nie śpi, lecz spogląda w stronę widza. Kompozycja ograniczona jest wyłącznie do przedstawionych postaci, umieszczonych w zwartej grupie na neutralnym tle papieru.

Il. 1. C. Norwid, *Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu*, [1846]

W nocie zawierającej szczegółowe informacje na temat rysunku Przesmycki ujawnił, że praca znajdowała się w szkicowniku Norwida należącym do Adolfa Sternschussa. Obecnie szkicownik ten znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie (nr inw. III-r.a.1894), znane są również stosunkowo dobrze jego wcześniejsze losy. Wraz z dwoma innymi szkicownikami został ofiarowany przez Norwida rodzinie generała Jana Skrzyneckiego podczas pobytu w Brukseli na przełomie lat 1846/1847. Przed 1914 r. szkicowniki zostały zakupione od córki generała, Zofii Skrzyneckiej, przez krakowskiego kolekcjonera Adolfa Sternschussa, a po jego śmierci zostały w 1916 r. ofiarowane przez rodzeństwo właściciela Muzeum Narodowego w Krakowie³. W rękopiśmiennym archiwum Przesmyckiego, w zbiorze *Materiały do twórczości malarzkiej i rysowniczej Cypriana Norwida*, znajduje się szczegółowy opis szkicownika z okresu, gdy jego właścicielem był Sternschuss⁴. Opis ten ujawnia szereg różnic między ówczesnym a obecnym stanem zachowania zbioru, związanych z wycięciem 11 kart wypełnionych ołówkowymi szkicami, wykonanymi wprost na kartach szkicownika (w tym trzech kart opatrzonych autorskimi sygnaturami)⁵. Do ingerencji w strukturę szkicownika doszło pomiędzy 1914 a 1916 r., aczkolwiek nieznane są dokładne okoliczności zdarzenia. Rysunek *Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu* znajdował się – wedle opisu Miriama – na karcie 27 (o wymiarach 18,3 x 27,2), wraz z niepowiązanym z tą sceną szkicem mężczyzny w płaszczu i w cylindrze, usytuowanym w pobliżu lewej krawędzi karty (il. 2). W archiwum Przesmyckiego szczęśliwie zachowało się kilka reprodukcyjnych fotografii całej karty, dzięki czemu mamy obecnie wgląd w pierwotny stan obiektu⁶. Po wycięciu karty ze szkicownika rysunki zostały rozdzielone, a ich późniejsze losy pozostawały nieznane, aż do chwili gdy wizerunek Świętej Rodziny został wystawiony na sprzedaż przez Salon Dzieł Sztuki Connaissance z informacją o pochodzeniu ze zbiorów Lecha Kalinowskiego.

---

³ Zob. E. CHLEBOWSKA, *Cyprian Norwid. Katalog prac plastycznych*, t. I: *Prace w albumach I*, Lublin 2014, s. 307-497 (dalej cyt.: Katalog, cyfra rzymska po tytule oznacza numer tomu, cyfra arabska – numer strony lub – jeśli poprzedzona jest skrótem poz. – numer pozycji w katalogu).

⁴ Biblioteka Narodowa, sygn. rkps. III 6330, k. 421-444.

⁵ Zob. Katalog I, 431-432 (tam rejestr kart wyciętych ze szkicownika).

⁶ Biblioteka Narodowa, nr inw. F.346-348. Jedna z fotografii opatrzona jest pieczęcią firmową wiedeńskiego zakładu fotograficznego „C. Angerer & Göschl” (nr inw. F.346; wym. 13,2 x 17 cm.).

Il. 2. C. Norwid, *Postać męska i odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu*, [1846]

Dalsze losy pozostałych kart wyciętych ze szkicownika pozostają w przeważającej większości nieznane. Kilka rysunków zostało opublikowanych w prasie bądź w innych wydawnictwach, a jedna z niepublikowanych fotografii reprodukcyjnych znajduje się w fotograficznym archiwum Miriama w Bibliotece Narodowej⁷. W ostatnich latach udało się jednak rozpoznać jako pochodzące z interesującego nas szkicownika dwa ołówkowe rysunki z wizerunkami nobliwych starców. Jeden, przedstawiający brodatego starca z lampką oliwną w dłoni, opatrzonej sygnaturą w formie dekoracyjnego monogramu związanego: „CKN 1846” (il. 3), znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie (nr inw. Rys.Pol.190

⁷ *Metternich odznaczający Jakuba Szełę* (publ.: Clar., *Z prywatnych zbiorów*, „Świat” 1910, nr 2, s. 7), *Joachim Lelewel i nietoperze* (publi. m.in. w: *Rysunki i grafika K. C. Norwida*, Warszawa [1946], tabl. 3), *Scena przy źródle* (publ.: S. Wasylewski, *Sztambuch. Skarbnica romantyzmu*, Warszawa 1922, s. nlb.) oraz *Postać męska i scena w karczmie* (fot. archiwalne w zbiorach Biblioteki Narodowej, nr inw.: F.106, F.107).

071), do którego trafił najpewniej jeszcze przed wojną, bowiem w dokumentacji muzealnej brak jakiegokolwiek informacji o proveniencji⁸. Szkic drugiego starca, opatrzony analogiczną sygnaturą: „CKN” znajduje się w kolekcji prywatnej, do której został przed kilku laty zakupiony od poprzedniego właściciela, zamieszkałego w Krakowie⁹.

Il. 3. C. Norwid, *Starzec z lampką oliwną*, 1846

⁸ Katalog III, 196, poz. 548, il. s. 197.

⁹ Tamże, s. 194, poz. 547, il. s. 195. Zob. także.: E. CHLEBOWSKA, „*Portret matrony*” i „*Starzec*”. *Nieznane rysunki Norwida*, „*Studia Norwidiana*” 36: 2018, s. 186-188, 193, il. 5.

Drugi rysunek Norwida ze zbiorów Lecha Kalinowskiego, opatrzony przez krakowską galerię Connaissance tytułem: *Ostatnia wieczerza. Ujawnienie zdrajcy*, nie został dotychczas – jak już wspominałam – odnotowany w literaturze przedmiotu. Szkic jest sygnowany: w prawym dolnym rogu widnieje niewielki podpis ołówkiem: „C. Norwid”. Przedstawia grupę trzech osób w antykizowanych szatach. Po lewej stoi brodaty starzec wspierający się na lasce, spoglądający w stronę siedzącego po prawej młodego mężczyzny, który zwraca się do niego. Obok siedzi druga postać, prawdopodobnie również męska, która pochyla się do przodu, podpierając głowę splecionymi dłońmi. Szkic ma charakter sumaryczny, pozbawiony szczegółów; rysy twarzy postaci zaznaczone są w sposób umowny.

Il. 4. C. Norwid, *Starzec z laską i dwie siedzące postaci* [1846]

Na stronie internetowej galerii opatrzonego rysunek następującym opisem: „Praca przedstawia scenę ostatniej wieczerzy, w której Jezus wręcza kawałek chleba Judaszowi (po lewej) potwierdzając tym samym, że zna jego zamiary. Po prawej stronie ujęty został umiłowany uczeń Chrystusa, św. Jan”¹⁰. Identyfikacja tematu przedstawienia dokonana na okoliczność sprzedaży rysunku budzi – moim zdaniem – poważne wątpliwości. W nobliwej, szlachetnej wręcz sylwetce brodatego mężczyzny doprawdy trudno upatrywać wizerunku Judasza Iskarioty, zwłaszcza jeśli porównamy go z innymi podobiznami Apostoła-zdrajcy znanymi z twórczości Norwida, np.: ze szkicem pochodzącym z albumu Michaliny z Dzieckońskich Zaleskiej (il. 5) oraz sceną *Chrystus w domu Łazarza w Betanii* (il. 6).

Il. 5. C. Norwid, *Judasz*, 1850

¹⁰ <https://koneser.krakow.pl/pl/oferta/1413-cyprian-kamil-norwid-ostatnia-wieczera-ujawnienie-zdrajcy?offset=3> (dostęp: 4.12.2019).

Il. 6. C. Norwid, *Chrystus w domu Łazarza w Betanii*, 1845

Twórca *Solo* nadawał postaci Judasza nadzwyczaj wyraźny wartościujący rys, podkreślając – poprzez charakterystyczny, zmierzający w stronę ujęć karykaturalnych, grymas na twarzy – moralny osąd postawy Apostoła, naznaczonej pierwiastkiem zła. Wizerunki pozostałych uczestników sceny również nie skłaniają do przyjęcia zaproponowanej identyfikacji tematu. Przede wszystkim, postać uznana za Jezusa Chrystusa nie nosi typowego dla Norwidowskich wizerunków Zbawiciela rysu idealizacji, wyrażającego się między innymi w predylekcji do ujęć profilowych¹¹. Wreszcie, próżno byłoby szukać w omawianym szkicu nawiązania do tradycyjnej ikonografii przypisywanego mu tematu, włączanego z reguły w szersze przedstawienia Ostatniej Wieczerzy. Wydaje się, że wskazanej identyfikacji tematu dokonano wyłącznie na podstawie luźnego skojarzenia wywołanego czy też wzmocnionego tematyką drugiego z oferowanych rysunków Norwida, ilustrującego epizod z życia Zbawiciela.

¹¹ Szerzej na ten temat pisałam w artykule: *Smaragd cesarza Tyberiusza – „prawdziwe” wizerunki Chrystusa w twórczości Norwida*, „*Studia Norwidiana*” 36: 2018, s. 117-140.

Odrzucenie zaproponowanego przez Salon Dzieł Sztuki Connaissanceur rozpoznania winno stanowić pierwszy krok na drodze do ustalenia właściwego, czy choćby bardziej prawdopodobnego, tematu kameralnego szkicu Norwida. Antykizujący kostium, w jaki przybrani zostali jej uczestnicy, nie stanowi niestety wystarczającej przesłanki, a enigmatyczny charakter sceny również nie ułatwia zadania. W związku z powyższym, na potrzeby *Katalogu prac plastycznych* Norwida zdecydowałam się opatrzyć rysunek tytułem: *Starzec z laską i dwie siedzące postaci*, nieokreślającym tematu przedstawienia. Warto odnotować, że w spuściźnie plastycznej twórcy *Echa ruin* wskazać możemy liczne kompozycje o trudnym do rozpoznania temacie. Jeszcze za życia Norwida Waleria Marrené-Morzkowska dostrzegła ten rys twórczości, odnosząc go do późnej spuścizny Norwida-artysty. Uogólniając, przywołaną poniżej opinię można bez trudu odnieść do całokształtu rysunkowo-malarskiej spuścizny:

Korzystając ze zdolności ilustracyjnej, jaką posiadał, [Norwid] ilustrował własne pojęcia. Stąd rysunki jego stawały się coraz bardziej podobne do hieroglifów, trzeba było klucza, ażeby je zrozumieć. Widniały w nich niekiedy piękne kształty lub postaci, ale co one właściwie znaczyć miały? to pozostawało zagadką.

Osoby, które miały rzadką i szczęśliwą sposobność zyskać sobie wstęp do poety i zjednać jego zaufanie, opowiadają, iż z komentarzami ustnymi, jakie do nich dodawał, rysunki te zdawały im się przepyszne¹².

W kontekście omawianej kompozycji wypada zauważyć, że w pochodzącym z tego samego okresu co Norwidowskie szkicowniki *Albumie berlińskim*, oprócz szkiców o charakterze rodzajowym oraz licznych portretów, szczególnie licznie reprezentowane są szkice postaci oraz scen przybranych w podobny antykizowany kostium. Znaczna ich część nie stanowi realizacji określonych tematów, lecz swobodne wariacje i studia o charakterze historyzującym, nierzadko o wyeksponowanym aspekcie kostiumologicznym. *Zbiór szkiców ze starcem przy urnie* (il. 7), *Pielgrzym*, *Rzymianin*, *Kobieta wśród ruin*, *Siedzący młodzieniec*, *Z Włoch* to tylko wybrane przykłady, ilustrujące tę skłonność Norwidowskiego pióra i ołówka. Pojedyncze sylwetki postaci w antykizowanych draperiach pojawiają się, aczkolwiek zdecydowanie rzadziej, również na kartach przywoływanych w artykule szkicowników¹³.

---

¹² [A. MARRENÉ-MORZKOWSKA], *Grupa poetów z 1840 r. Cyprian Norwid*, „Przegląd Tygodniowy” 1879, nr 2, s. 18.

¹³ Por. Katalog I, poz. 116a/II, 142/III, 152/III, 162/IV, 177/IV

Il. 7. C. Norwid, *Zbiór szkiców ze starcem przy urnie*, 1846

Fakt, że omawiany szkic Norwida wystawiony na sprzedaż przez krakowski Salon Sztuki wykonany został na arkuszu papieru tego samego gatunku co *Od-poczynek podczas ucieczki do Egiptu*, nie powinien – jak już zaznaczałam – prowadzić do wniosków o charakterze tematologicznym, może natomiast stanowić punkt wyjścia do ustaleń natury proveniencyjnej. Niestety, w rękopiśmiennym tekście Miriama, o którym była uprzednio mowa, nie udało się odnaleźć opisu interesującego nas szkicu pośród opisów rysunków wypełniających karty wycięte ze szkicownika Norwida, z którego pochodzi przedstawienie Świętej Rodziny. Nie odnajdziemy go również w opisaney przez Przesmyckiego zawartości drugiego szkicownika ze zbiorów Sternschussa, z którego również wycięto kilka kart przed przekazaniem całego zbioru do Muzeum Narodowego w Krakowie. Nie można jednak wykluczyć, że karta ta została wycięta bądź wyrwana z poszytu jednego ze szkicowników jeszcze przed opisaniem całości przez Miriama, w związku z czym nie została przez edytora odnotowana.

Na zakończenie uwag poświęconych rysunkowi sprzedanemu przez krakowską galerię wraz z *Odpočzynkiem podczas ucieczki do Egiptu*, chciałabym pochylić się nad wpisaną na szkicu sygnaturą „C. Norwid”, która w niczym nie przypomina autorskich podpisów towarzyszących czy to rysunkom z przywoływanego szkicownika, czy też luźnym rysunkom i akwarelom powstałym ok. połowy lat czterdziestych XIX wieku¹⁴. Oczywiście repertuar wariantów sygnatur, z jakimi mamy do czynienia w twórczości Norwida, jest nad wyraz pokaźny. Nawet wśród podpisów stosowanych przez artystę w tym samym przedziale czasowym zauważalna jest znaczna różnorodność form zapisu: od ujętych w dekoracyjną formę monogramów wiązanych, poprzez różne wersje zapisu imienia (imion) w pełnej lub skróconej formie oraz nazwiska. W przypadku omawianej sygnatury poważną wątpliwość wzbudza jednak sposób zapisu litery „r”, charakterystyczny dla odręcznego pisma francuskiego, którego Norwid w swoich autorskich sygnaturach nigdy nie stosował. Równie problematyczna wydaje się graficzna forma litery „d”, której na próżno szukać nie tylko w sygnaturach, ale i w zachowanych autografach Norwidowskich tekstów, co wzbudza podejrzenie, iż podpis nie został wykonany ręką twórcy *Solo*. W sytuacji, w której stylistyczne cechy rysunku nie budzą atrybucyjnych wątpliwości, można podejrzewać, że praca została oznaczona podpisem przez osobę trzecią, prawdopodobnie późniejszego właściciela obiektu, który chciał utrwalić nazwisko twórcy bezpośrednio na rysunku. Wypada w tym miejscu odnotować, że identyczna sygnatura widnieje na przypisywanym Norwidowi wizerunku Dantego, znajdującym się w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (il. 8). Rysunek ten, również wykonany ołówkiem, został zakupiony do zbiorów Muzeum w 1969 r. za pośrednictwem przedsiębiorstwa Desa, a jego czas powstania oraz proveniencja nie są znane. Również i w tym szkicu dostrzeżemy jednak bez trudu cechy charakterystycznej dla Norwidowskiej twórczości rysunkowej lat czterdziestych. W związku z powyższym spostrzeżeniem można podejrzewać, że oba rysunki pochodzą ze zbiorów rodziny Skrzyneckich, a w późniejszym okresie należały do jednej – nieustalonej w obecnym stanie badań – kolekcji.

---

¹⁴ Zob. Katalog III, przynoszący chronologiczne zestawienie luźnych prac rysunkowych Norwida z lat 1837-1858, dające najpełniejszy wgląd w różnorodność zapisu sygnatur z interesującego nas przedziału czasowego.

II. 8. C. Norwid, *Dante*, [1846]

Spis ilustracji:

1. C. Norwid, *Odpozynek podczas uciezki do Egiptu*, [1846], ołówek, papier, fot. Mirosław Żak / Salon Dzieł Sztuki Connaissanceur.
2. C. Norwid, *Postać męska i odpozynek podczas uciezki do Egiptu*, [1846], ołówek, papier, fot. reprodukcyjna ok. 1914, Biblioteka Narodowa, nr inw. F.346.
3. C. Norwid, *Starzec z lampką oliwną*, 1846, ołówek, papier, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.190071, fot. P. Ligier / Muzeum Narodowe w Warszawie.
4. C. Norwid, *Starzec z laską i dwie siedzące postaci (v. Ostatnia wieczerza. Ujawnienie zdrajcy)*, ołówek, papier, fot. Mirosław Żak / Salon Dzieł Sztuki Connaissanceur.
5. C. Norwid, *Judasz*, 1850, tusz, pióro, papier, zaginiony (dawniej w albumie Michaliny z Dziekońskich Zaleskiej), fot. ze zbiorów Biblioteki Narodowej, nr inw. F.123.
6. C. Norwid, *Chrystus w domu Łazarza w Betanii*, 1845, tusz, pióro, papier, zaginiony (dawniej w albumie Michaliny z Dziekońskich Zaleskiej), fot. ze zbiorów Biblioteki Narodowej, nr inw. F.103.
7. C. Norwid, *Zbiór szkiców ze starcem przy urnie*, 1846, atrament żelazowo-galasowy, papier, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.1843/5, fot. P. Ligier / Muzeum Narodowe w Warszawie.
8. C. Norwid, *Dante*, [1846], ołówek, papier, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. 1387/II, fot. Muzeum.

BIBLIOGRAFIA

- CHLEBOWSKA E., „Portret matrony” i „Starzec”. Nieznane rysunki Norwida, „Studia Norwidiana” 36: 2018, s. 179-191.
- CHLEBOWSKA E., *Cyprian Norwid. Katalog prac plastycznych*, t. I: *Prace w albumach 1*, Lublin 2014.
- CHLEBOWSKA E., *Szmaragd cesarza Tyberiusza – „prawdziwe” wizerunki Chrystusa w twórczości Norwida*, „Studia Norwidiana” 36: 2018, s. 117-140.
- MARRENÉ-MORZKOWSKA, *Grupa poetów z 1840 r. Cyprian Norwid*, „Przegląd Tygodniowy” 1879, nr 2, s. 41.

Z KRAKOWSKICH ZBIORÓW:
DWA SZKICE OŁÓWKOWE NORWIDA

S t r e s z c z e n i e

Artykuł prezentuje dwa rysunki: *Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu* i *Starzec z laską i dwie siedzące postaci*, które zostaną włączone do rejestru spuścizny plastycznej Cypriana Norwida. Autorka omawia kwestie proveniencyjne i tematykę przedstawień oraz stara się wpisać szkice w kontekst wczesnej twórczości autora *Solo*, pomieszczonej na kartach jego szkicowników oraz *Albumu berlińskiego*.

Słowa kluczowe: Norwid; rysunek; ikonografia chrześcijańska; szkicownik.

FROM THE CRACOW COLLECTION:
TWO PENCIL SKETCHES BY NORWID

S u m m a r y

The article presents two drawings: *Odpoczynek podczas ucieczki do Egiptu* and *Starzec z laską i dwie siedzące postaci*, which are going to be included in the register of Cyprian Norwid's artistic heritage. The author discusses the origin and themes of the drawings and tries to embed the sketches in the context of Norwid's early output, found on the pages of his sketch books and *Album berliński*.

Key words: Norwid; drawing; Christian iconography; sketch book.

EDYTA CHLEBOWSKA – doktor, historyk sztuki, pracownik Ośrodka Badań nad Twórczością C. Norwida KUL. Adres: ul. Chopina 27, p. 550, 20-023 Lublin; e-mail: edytowo@gmail.com